

**НАЦІОНАЛЬНА АКАДЕМІЯ АГРАРНИХ НАУК УКРАЇНИ
НАЦІОНАЛЬНА НАУКОВА СІЛЬСЬКОГОСПОДАРСЬКА БІБЛІОТЕКА**

БЄЛОВА ОЛЬГА ІВАНІВНА

УДК 001.89:930.24:63:35.075.1(477)(091)(043.3)

**НАУКОВО-ОРГАНІЗАЦІЙНІ ОСНОВИ СТАНОВЛЕННЯ ТА РОЗВИТКУ
СІЛЬСЬКОГОСПОДАРСЬКОЇ ДОРАДЧОЇ ДІЯЛЬНОСТІ В УКРАЇНІ
(80-ті роки ХІХ – початок ХХІ століть)**

07.00.07 – історія науки й техніки

Автореферат дисертації на здобуття наукового ступеня кандидата
історичних наук

Київ – 2019

Дисертацією є рукопис

Робота виконана в Інституті історії аграрної науки, освіти та техніки Національної наукової сільськогосподарської бібліотеки Національної академії аграрних наук України

Науковий керівник: доктор сільськогосподарських наук,
професор, академік НААН
Вергунов Віктор Анатолійович,
Національна наукова
сільськогосподарська бібліотека
Національної академії аграрних наук
України, директор

Офіційні опоненти: доктор історичних наук, професор
Курок Олександр Іванович,
Глухівський національний
педагогічний університет імені
Олександра Довженка Міністерства
освіти і науки України, ректор

кандидат історичних наук,
Нижник Світлана Володимирівна,
Уманський національний університет
садівництва Міністерства освіти і
науки України, директор наукової
бібліотеки

Захист відбудеться «28» лютого 2019 року о 14.00 годині на засіданні спеціалізованої вченої ради Д 26.373.01 у Національній науковій сільськогосподарській бібліотеці Національної академії аграрних наук України (03127, Україна, м. Київ, вул. Героїв Оборони, 10, читальний зал).

З дисертацією можна ознайомитись у Національній науковій сільськогосподарській бібліотеці Національної академії аграрних наук України (03127, Україна, м. Київ, вул. Героїв Оборони, 10).

Автореферат розісланий «28» січня 2019 року.

Вчений секретар
спеціалізованої вченої ради,
кандидат історичних наук

Т.М. Підгайна

ЗАГАЛЬНА ХАРАКТЕРИСТИКА РОБОТИ

Актуальність теми. У сучасному агропромисловому виробництві України стрімко зростає потреба у застосуванні нових галузевих знань, які генерує вітчизняна і зарубіжна наука. Завдяки реформам у сільському господарстві, проведеним наприкінці минулого – на початку нинішнього століття, на базі колективних сільськогосподарських підприємств сформувались суб'єкти господарювання нового типу різних організаційно-правових форм (приватні підприємства, товариства з обмеженою відповідальністю, фермерські господарства, сільськогосподарські кооперативи та ін.), засновані на засадах приватної власності на землю та майно. Відповідно постала проблема фахової підготовки та консультування керівників і спеціалістів новостворених агроформувань.

У світовій практиці вирішення проблеми підвищення ефективності роботи сільськогосподарських підприємств здійснюється шляхом організації агроконсалтингових формувань, які в умовах відмови від адміністративних методів управління успішно ведуть просвітницьку, інформаційну та консультаційну роботу з малим і середнім агробізнесом і сільським населенням з питань науково обґрунтованого прибуткового господарювання, виступають посередниками з питань поширення інновацій між наукою, освітою і виробництвом.

Соціально-економічні умови України, історичний уклад українського села, ментальність селян зумовили розробку української моделі науково-консультаційної та інформаційної підтримки сільськогосподарських товаровиробників. З прийняттям у 2004 р. Закону України «Про сільськогосподарську дорадчу діяльність» державою було створено правове поле системи сільськогосподарського дорадництва.

Вибір теми, мети та задач дисертаційної роботи зумовлений необхідністю вирішення проблеми удосконалення науково-організаційних основ системи сільськогосподарської дорадчої діяльності в Україні. Дослідження становлення та розвитку сільськогосподарської дорадчої діяльності з використанням методів історичної науки сприяє подальшому науковому обґрунтуванню розвитку цього виду діяльності в Україні за умов децентралізації та євроінтеграції, поліпшенню розуміння суспільством сутності системи сільськогосподарського дорадництва, що визначає актуальність і прикладне значення дисертаційної роботи.

Зв'язок роботи з науковими програмами, планами, темами. Дисертаційна робота виконана відповідно до загального напрямку наукових досліджень Інституту історії аграрної науки, освіти і техніки Національної наукової сільськогосподарської бібліотеки Національної академії аграрних наук України і є складовою наукової теми «Методологічні та організаційні засади управління системою інноваційно-інвестиційного розвитку аграрної науки: історико-концептуальний аспект» (номер державної реєстрації 0116U002103).

Мета і задачі дослідження. Метою дисертаційного дослідження є комплексний науково-історичний аналіз передумов виникнення, науково-організаційних основ становлення і розвитку сільськогосподарської дорадчої діяльності в Україні (кінець XIX – початок XXI ст.).

Для досягнення мети дослідження визначено такі наукові задачі:

- з'ясувати стан наукової розробки теми дослідження, проаналізувати джерельну базу та обґрунтувати методологічні засади дослідницького пошуку;
- запропонувати періодизацію еволюції становлення та розвитку сільськогосподарської дорадчої діяльності в Україні;
- проаналізувати організацію інформаційно-консультаційної підтримки сільськогосподарських товаровиробників та сільського населення у світі в XIX – XX ст.;
- вивчити напрями та форми організації сільськогосподарської дослідної справи південних регіонів царської Росії на прикладі Сумського, Одеського дослідних полів (кінець XIX – початок XX ст.);
- провести аналіз науково-організаційних основ системи поширення досягнень аграрної науки та передового досвіду в Україні за радянської доби (1918-1990 рр.);
- дослідити організацію розповсюдження сільськогосподарських знань у Галичині в 30-х роках XX ст. на прикладі діяльності товариства «Сільський господар»;
- проаналізувати діяльність органів державного управління, аграрної науки і освіти, регіональних центрів наукового забезпечення агропромислового виробництва НААН, громадських організацій з розробки нормативно-правової бази та організації розвитку сільськогосподарського дорадництва в незалежній Україні;
- запропонувати наукове бачення основних напрямів подальшого розвитку сільськогосподарської дорадчої діяльності в Україні.

Об'єкт дослідження – становлення та розвиток сільськогосподарської дорадчої діяльності в Україні (80-ті роки XIX – початок XXI століть).

Предмет дослідження – науково-організаційні основи сільськогосподарського дорадництва як каталізатора інноваційного розвитку агропромислового виробництва та сільських територій України.

Хронологічні межі дослідження охоплюють 1884 – 2018 рр. Нижня межа пов'язана з часом створення Полтавського дослідного поля. Верхня межа характеризує сучасний стан становлення та розвитку сільськогосподарської дорадчої діяльності в Україні. В окремих випадках з метою дотримання логічної послідовності при викладі матеріалу дослідження часові межі виходять за рамки означеного періоду.

Територіальні межі дослідження охоплюють територію сучасної України, зокрема, Сумської, Одеської, Львівської, Тернопільської, Івано-Франківської, Волинської та Чернівецької областей.

Методи дослідження. Дослідження за обраною темою здійснювались на основі використання методів: а) загальнонаукових, зокрема, історико-порівняльного, аналізу та синтезу, наукового узагальнення, проблемно-хронологічного, персоніфікації, логічного; б) міждисциплінарних, зокрема, бібліографічного, статистичного, методу джерелознавчого та архівознавчого аналізу, термінологічного; в) спеціально-історичних, а саме, історико-системного, порівняльно-історичного, проблемно-хронологічного. Застосування вищезазначених

методів забезпечило можливість оптимального використання архівних джерел, опублікованих документів і наукових праць.

Наукова новизна одержаних результатів дисертаційного дослідження полягає в тому, що робота є першим в українській історичній науці системним комплексним дослідженням передумов, еволюції становлення та розвитку науково-організаційних основ сільськогосподарської дорадчої діяльності в Україні.

Вперше:

– досліджено систему сільськогосподарського дорадництва в Україні з позицій науково-історичних засад та передумов її становлення і розвитку;

– здійснено періодизацію еволюції становлення та розвитку сільськогосподарської дорадчої діяльності в Україні;

– проаналізовано науково-організаційні основи систем розповсюдження сільськогосподарських знань як елемента суспільної агрономії на рубежі XIX і XX століть в окремих країнах світу та на території сучасної України;

– визначено основні суспільно-політичні та економічні чинники, роль і значення державних органів управління, наукових установ Національної академії аграрних наук України та вищих навчальних закладів аграрної освіти в розвитку сільськогосподарського дорадництва;

– встановлено, що сільськогосподарська дослідна справа як природознавча дисципліна, теоретичну основу якої формують результати фундаментальних і прикладних наукових досліджень, стала науковим підґрунтям системи поширення сільськогосподарських знань та сільськогосподарської дорадчої діяльності;

– запропоновано авторське бачення шляхів розбудови організаційної моделі розвитку сільськогосподарського дорадництва в Україні, зокрема, його державної, науково-освітньої, громадської та приватної складових, Національного центру сільськогосподарського дорадництва та регіональних сільськогосподарських дорадчих служб.

Удосконалено схему науково-консультаційного та інформаційного забезпечення інноваційного розвитку агропромислового виробництва науково-дослідними установами НААН.

Набули подальшого розвитку:

– аналіз еволюції становлення та розвитку сільськогосподарської дослідної справи і поширення галузевих знань на території сучасної України за часів Російської імперії;

– дослідження з питань поширення досягнень аграрної науки та передового досвіду за радянської доби;

– пропозиції щодо удосконалення законодавчої і нормативно-правової бази незалежної України з питань сільськогосподарської дорадчої діяльності.

Практичне значення одержаних результатів. Результати дисертаційного дослідження вперше в історії аграрної науки України висвітлюють передумови, основні віхи становлення і розвитку сільськогосподарського дорадництва в Україні. Вони можуть бути використані при подальшому дослідженні відповідного напрямку, при розробці моделей організації систем сільськогосподарського дорадництва та в практичній діяльності сільськогосподарських дорадчих служб, а також у

навчальному процесі навчальних закладів аграрної освіти на кафедрах аграрного консалтингу в нормативних курсах та спецкурсах: «Історія сільськогосподарської науки», «Основи сільськогосподарського дорадництва», «Управлінський консалтинг», «Історія створення і розвитку систем розповсюдження сільськогосподарських знань та інформації в Україні».

Особистий внесок здобувача. Дисертаційна робота є самостійно виконаним науковим дослідженням. Наукові результати і висновки, що викладені в дисертації і виносяться на захист, отримані автором особисто.

Апробація результатів дисертації. Основні положення й результати дослідження були оприлюднені на: дев'ятих наукових читаннях, присвячених діяльності О.П. Бородіна (м. Київ, 14 жовтня 2013 р.); XII-й Міжнародній конференції молодих учених та спеціалістів «Історія освіти, науки і техніки в Україні», присвяченій 100-річчю від дня створення Національної наукової сільськогосподарської бібліотеки НААН (м. Київ, 19 травня 2017 р.); тринадцяти наукові читання, присвячені діяльності О.П. Бородіна (1848-1898) (м. Київ, 16 листопада 2017 р.); XIII Всеукраїнській науково-практичній конференції молодих учених та спеціалістів «Історія освіти, науки і техніки в Україні», присвяченій 100-річчю від часу утворення у складі Міністерства земельних справ комітетів – вченого і сільськогосподарської освіти (нині – Національна академія аграрних наук України) та 80-річчю від дня народження академіка НААН, заслуженого діяча науки і техніки України, Героя України, президента Національної академії аграрних наук України (1996–2011) М.В. Зубця (1938–2014) (м. Київ, 18 травня 2018 р.). «Академік В.Г. Ротмістров (1866–1941 рр.) – фундатор сільськогосподарської дослідної справи на Півдні України».

Публікації. Основні результати дисертаційного дослідження висвітлені у 14 наукових публікаціях, серед яких 6 наукових статей у виданнях, визнаних МОН України фаховими з історичних наук, у т.ч. 1 публікація в електронному виданні, а також 2 публікації в іноземних наукових виданнях, 4 публікації – у збірниках матеріалів наукових конференцій і читань.

Структура та обсяг дисертації. Дисертаційна робота складається зі вступу, 3-х розділів, висновків, списку використаних джерел і літератури (250 позицій), 9 додатків. Загальний обсяг дисертації становить 256 сторінок, з них 181 сторінка основного тексту. Структура дисертації підпорядкована меті та конкретним дослідницьким завданням, зорієнтована на цілісне, взаємопов'язане висвітлення проблем, сукупність яких узгоджується з предметом дослідження.

ОСНОВНИЙ ЗМІСТ ДИСЕРТАЦІЇ

У **вступі** обґрунтовано актуальність теми, визначено мету, завдання, предмет та об'єкт дослідження, висвітлено наукову новизну і практичне значення одержаних результатів, наведено відомості про апробацію результатів дослідження.

У першому розділі «**Стан наукової розробки проблеми, джерельна база та методологічні основи дослідження**» виділено основні періоди розвитку наукової думки з окресленої проблеми, охарактеризовано джерельну базу та методологічні основи дослідження.

У підрозділі 1.1 «Аналіз стану наукової розробки проблеми» висвітлено історіографію науково-організаційних основ становлення і розвитку сільськогосподарської дорадчої діяльності в Україні з часу утворення Полтавського дослідного поля до наших днів. У дисертаційній роботі умовно виділено три періоди наукових пошуків історичного спрямування стосовно проблем організації сільськогосподарської дослідної справи, поширення сільськогосподарських знань та організації системи сільськогосподарського дорадництва на українських землях.

Перший період охоплює праці відомих учених з питань дослідної справи та поширення сільськогосподарських знань як складової польових досліджень, що були опубліковані в другій половині XIX ст. і до більшовицького перевороту 1917 р. Другий період об'єднує наукові дослідження з питань поширення передового досвіду та науково-технічної інформації за радянської доби – в період так званої планової економіки. Третій період охоплює наукові дослідження з питань організації сільськогосподарського дорадництва як окремого виду економічної діяльності в незалежній Україні – з 1991 р. і донині.

Численні наукові праці, у т. ч. історичного характеру, багатогранно висвітлюють різні аспекти проблеми поширення сільськогосподарських знань. Історіографічні праці, які безпосередньо стосуються теми дисертаційного дослідження, за хронологічним принципом поділяються на групи, що відтворюють: 1) результати наукових пошуків та польових досліджень, проведених на дослідних полях півдня Російської імперії наприкінці XIX – на початку XX ст.; 2) пропаганду та розповсюдження сільськогосподарських знань за радянської доби; 3) особливості моделі організації сільськогосподарського дорадництва та шляхи її удосконалення в незалежній Україні. Серед історіографічних праць I групи виділяються публікації визначних учених – організаторів дослідної справи та авторів системи поширення сільськогосподарських знань: С.Л. Франкфурта¹, В.В. Докучаєва², В.В. Вінера³, М.М. Вольфа⁴, Б.К. Єнкіна⁵, Н.К. Недокучаєва⁶, В.Г. Ротмістрова⁷, Д.М. Прянішнікова⁸, В.І. Сазанова⁹, В.В. Таланова¹⁰, Є.В. Храпливого¹¹ та інших

¹ Професор Франкфурт Соломон Львович (1866–1954): бібліогр. покажч. наук. пр. за 1891–1945 рр. / НААН, ННСГБ; уклад. і наук. ред. В. А. Вергунов. Київ : ТОВ «Наш формат», 2016. 224 с.

² Докучаєв В. В. Русский чернозем: отчет Императ. Вол. Экон. О-ву. Санкт-Петербург : тип. Деклерона и Евдокимова, 1883. III, IV, 376 с.

³ Винер В. В. Сельско-хозяйственное опытное дело. Краткий исторический очерк и обзор программ русских с.-х. опытных учреждений (1840–1910 гг.): лекции читанные на курсах по с.-х. опытному делу при Петровской с.-х. Академии. Москва : Изд-во Наркомзема «Новая Деревня», 1922. С. 12

⁴ Вольф М. Развитие опытного дела в России. *Агрономический журнал*. Харків : Изд. Харк. о-ва. сел. хоз-ва, 1913. № 3, С. 70-84

⁵ Енкіна Б. К. Развитие опытного дела в России и его современное положениею Полтавское о-во с.х. Полтава, 1912. 52 с.

⁶ Недокучаєв Н. К. Краткие основы полевого опыта: инструкция для работ. Москва : Новая деревня, 1923. 64 с.

⁷ Ротмістров В. Г. Одесское опытное поле Императорского общества сельского хозяйства южной России за 1904, 1905 и 1906 годы. Одесса : Тип. акц. Ю.-Р. о-ва печатного дела, 1907. 353 с.

⁸ Прянішніков Д. Н. Единение опытного дела со школою : Хуторянин. 1909. № 46. С. 1535–1537

⁹ Сазановъ В. Краткое сообщение о результатахъ полевыхъ опытовъ въ 1914 г. Сумы : Типо-литография П. Н. Пашкова, 1914. 105 с.

¹⁰ Таланов В. В. «Наближення діяльності досвідчених установ до населення» (виступ у С. Петербурзі, 12 лютого 1913 р.)

¹¹ Храпливий Є. За хліборобську справу: Про те, як оснóвувати кружки та філії «Сільського господаря» та як в них працювати. Львів : накладом краєвого господарського товариства «Сільський Господар», 1932. 245 с.

дослідників. Виняткову роль у розвитку дослідної справи в Україні наприкінці ХІХ ст. відіграло Харківське товариство сільського господарства і його активний член професор А.Є. Зайкевич (1842–1931) – видатний вчений, агроном, рослинознавець. Заслугою цього талановитого дослідника є розробка першого методичного документа програмного характеру – «Инструкции для опытных полей» (1892), в якій він сформулював основні вимоги до проведення польових дослідів. Подальші програми дослідних вітчизняних установ спиралися на вказаний документ. А.Є. Зайкевич цілком справедливо вважається засновником сільськогосподарської дослідної справи в Україні.

До ІІ групи історіографічних праць віднесено публікації відомих учених – М.І. Вавилова¹², В.І. Вернадського¹³, О.А. Янати¹⁴, О.В. Чайнова¹⁵, К.І. Осьмака¹⁶, О.Н. Соколовського¹⁷, О.К. Філіповського¹⁸ та інших відомих постатей в організації дослідництва, що заклали науково-організаційні основи дослідної справи і системи поширення передового досвіду та досягнень аграрної науки мережею наукових установ, які входили до складу створеного в 1918 р. Сільськогосподарського вченого (наукового) комітету України. Завдяки організаційній діяльності Комітету в 20-ті роки ХХ ст. значно поліпшилася видавнича діяльність у царині сільськогосподарської тематики. Важливу роль у пропаганді сільськогосподарських знань у цей період відігравали сільськогосподарські товариства, зокрема, Всеукраїнське агрономічне товариство в м. Харкові, друкованим органом якого в 1922 р. була «Українська сільськогосподарська газета», Товариство сільського господарства Півдня України в м. Одесі, яке відоме виданням «Записок».

До ІІІ групи історіографічних праць належать праці відомих вчених сучасності М.Ф. Безкровного¹⁹, О.М. Бородіної²⁰, В.А. Верби²¹, В.А. Вергунова²², Я.М. Гадзала²³, М.В. Гладія²⁴, В.В. Дерлеменка²⁵, Т.П. Кальної-Дубінюк²⁶,

¹² Вавилов М. І. Багато невідкладної і важливої роботи. Хата-лабораторія: масов. наук.-попул. колгосп. журн. Н.К.З.С. УРСР, Київ, 1935. № 2. С. 13–15

¹³ Вергунов В. А. Національна академія аграрних наук України (1918–1931) : передумови появи, діяльність, звитяги (до 100-річчя від дня заснування) / НААН, ННСГБ, Інститут історії аграрної науки, освіти та техніки. Київ : Хімджест, 2018. 260 с.

¹⁴ Яната О.А. Час заснування Українську академію наук сільсько-господарських. *Наука та техніка*. Харків. 1925. № 2, С. 45–49

¹⁵ Чайнов А. В. Крестьянское хозяйство. Москва : 1989. 492 с.

¹⁶ Вергунов В. А. Сільськогосподарський вчений комітет України (1918–1927) як модель В.І. Вернадського академізації аграрної науки (До 100-річчя Національної академії наук України та Національної академії аграрних наук України) : наук. доп. / НААН, ННСГБ. Київ, 2017. 36 с.

¹⁷ Соколовський О. Н. Курс сільськогосподарського ґрунтознавства. Київ, 1954

¹⁸ Філіповський О. К. Сільськогосподарська дослідна справа: підручник для вищих шк. Київ : Книгоспілка, 1928, 167 с.

¹⁹ Безкровний М. Ф. Формування і функціонування регіональної інформаційно-консультаційної служби. Київ : ЦП «Компринт», 2015. 425 с.

²⁰ Бородіна О. М. Сільськогосподарське дорадництво та проблеми його кадрового забезпечення. Київ : ІАЕ, 2001. 72 с.

²¹ Верба В. А., Решетняк Т. І. Організація консалтингової діяльності. Навч. посіб. Київ : КНЕУ, 2000. 244 с.

²² Вергунов В. А. Історія сільськогосподарської дослідної справи в Україні. У 3 ч. / ННСГБ НААН. Київ : Аграр. наука, 2018. Ч. 3: Урядові постанови. Відомчі рішення. Архівні матеріали. 504 с. (Іст.-бібліогр. сер. «Аграрна наука України в особах, документах, бібліографії»; кн. 106).

²³ Гадзала Я. М., Гладій М. В., Саблук П. Т. Аграрний потенціал України: напрями розвитку : монографія. Київ : Аграр. наука, 2016. 332 с.

²⁴ Гладій М. В. Національна сільськогосподарська дорадча служба в Україні – проблеми і нагальність. Становлення й розвиток сільськогосподарської дорадчої служби в Україні. Київ : М-во Великої Британії у справах міжнар. розвитку, 2001. 102 с.

²⁵ Дерлеменко В. В. Сільськогосподарські інформаційні консультаційно-освітні служби. Київ : ІАЕ УААН, 2001. 452 с.

²⁶ Кально-Дубінюк Т. П. Організація інформаційно-консультаційного забезпечення сільськогосподарських підприємств: монографія. Ніжин : ПП Лисенко М.М., 2010. 360 с.

Р.Я. Корінця²⁷, М.Ф. Кропивка²⁸, П.Т. Саблука²⁹, М.З. Швиденка³⁰, Р.М. Шмідта³¹ та ін., в яких досліджено теоретико-методологічні засади організації сільськогосподарської дорадчої діяльності, світовий досвід становлення й розвитку агроконсалтингової діяльності, особливості української моделі організації сільськогосподарського дорадництва та шляхи її удосконалення. Еволюція і сучасний стан розповсюдження сільськогосподарської науково-технічної інформації в провідних країнах світу та в Україні висвітлені академіком НААН В.А. Вергуновим³², який розробив структурно-функціональну модель Національної системи розповсюдження сільськогосподарської науково-технічної інформації.

У науковій праці «Національна сільськогосподарська дорадча служба в Україні – проблеми і нагальність. Становлення й розвиток сільськогосподарської дорадчої служби в Україні» (2001) академік НААН М.В. Гладій узагальнив досвід функціонування обласних сільськогосподарських дорадчих служб та запропонував системно створювати інфраструктуру сільськогосподарського дорадництва в Україні на рівнях: держава – область – район – сільська громада.

У монографії «Аграрний потенціал України: напрями розвитку» (2016) за редакцією академіків НААН Я.М. Гадзала, М.В. Гладія та П.Т. Саблука доведено необхідність «реформувати аграрну науку, освіту та систему сільськогосподарського дорадництва з метою розв'язання пріоритетних завдань з інноваційного розвитку сільськогосподарського виробництва та безперервної високопрофесійної освіти працівників галузі, перенесення наукової й науково-консультаційної роботи на місце, ефективного функціонування системи «освіта – наука – сільськогосподарське дорадництво».

Таким чином, історіографія проблеми науково-організаційних основ становлення і розвитку сільськогосподарської дорадчої діяльності в Україні є багатоплановою як за тематикою представлених в роботі наукових праць, так і за глибиною опрацювання. У них відтворено передумови, основні етапи організації дослідної справи та поширення сільськогосподарських знань за часів: суспільно-політичного та соціально-економічного устрою Російської імперії (1884–1917), за радянської доби (1918–1990) та в роки незалежності України (1991–1918). Дослідження цих періодів є інформативними і сприяють сучасному осмисленню

²⁷ Закон України «Про сільськогосподарську дорадчу діяльність». Науково-практичний коментар / Р. Я. Корінець, М. П. Грищенко, Ю. М. Берездецький, Ю. Я. Кухарук та ін.; за ред. Р. Я. Корінця. Львів : НВФ «Українські технології», 2007. 248 с.

²⁸ Кропивко М. Ф., Похиленко Н. М. До питання створення державної системи сільськогосподарського дорадництва в Україні. Зб. ст. міжнар. КС «Організація бізнес-циклів в дорадництві для успішного впровадження інновацій». Київ : ВЦ НУБІП України, 2012. С. 7–16.

²⁹ Науково-консультаційне і інформаційне забезпечення аграрних перетворень / П. Т. Саблук, М. Ф. Кропивко, В. В. Дерлеменко та ін. : посібник по формуванню ринкового середовища підприємств АПК; ІАЕ УААН. Київ, 1997. 543 с.

³⁰ Швиденко М. З. Створення електронної науково-навчальної-дорадчої системи (е-Екстеншн) для інформаційної підтримки сільськогосподарських виробників, населення та розвитку сільських територій України. *Науковий вісник Національного університету біоресурсів і природокористування України. Серія: Економіка, аграрний менеджмент, бізнес*. Київ. 2014. Вип. 200 (2). С. 263–269.

³¹ Основи сільськогосподарського дорадництва в Україні: Навч. посіб. для дорадчих служб / за ред. Романа Шмідта. Львів : НВФ «Українські технології», 2003. 680 с.

³² В. А. Вергунов, В. В. Дерлеменко, О. Є. Тарабрін, О. В. Капралюк Національна бібліографічна система виявлення та розповсюдження сільськогосподарської науково-технічної інформації з метою її інтеграції у світовий ринок інформаційних ресурсів і послуг. Вінниця : ФОП Корзун Д. Ю., 2015. 488 с.

еволюції становлення й розвитку сільськогосподарської дорадчої діяльності в Україні.

У підрозділі 1.2 *«Характеристика використаних джерел»* викладено результати аналізу джерел, що стосуються предмета дослідження: архівних документів; офіційних документів органів державної влади, наукових і громадських організацій.

Для висвітлення наукової проблеми використано архівні матеріали Центрального державного архіву вищих органів влади та управління України (ЦДАВО України, м. Київ), Центрального державного історичного архіву України у м. Києві, Інституту архівознавства та Інституту рукопису Національної бібліотеки України імені В.І. Вернадського НАН України, Центрального державного архіву громадських об'єднань України (ЦДАГО України м. Київ), архіву Президії НАНУ, Державного архіву Одеської області. Крім того, опрацьовано збірники архівних документів та матеріалів Центрального державного архіву вищих органів влади і управління України, Центрального державного архіву громадських об'єднань України та Президії НАН України, що вивчалися науковцями Інституту історії аграрної науки, освіти і техніки ННСГБ НААН, а також фонди Національної наукової сільськогосподарської бібліотеки НААН, Національної бібліотеки України імені В.І. Вернадського, Національної бібліотеки України імені Ярослава Мудрого.

Загалом досліджено 68 документів 47–ми справ з 6–ти фондів 4–х архівних установ, 6 періодичних видань, 5 збірників опублікованих документів і матеріалів. Зокрема, використані такі фонди: ЦДАВО України – фонд 2 *«Кабінет Міністрів України (1918-1999)»*, фонд 27 *«Міністерство сільського господарства УРСР (1919-1991)»*, фонд 166 *«Міністерство освіти України (1917-2000)»*, фонд 1061 *«Міністерство земельних справ Української Держави, м. Київ (1918)»*, фонд 1230 *«Науково-консультаційна рада при Народному комісаріаті земельних справ УРСР, м. Харків (1919-1928)»*, фонд 1055 *«Всеукраїнська академія сільськогосподарських наук ім. Леніна (ВУАСГН), м. Харків (1930-1934)»* та ін.; ЦДАГО України фонд 1 *«Центральний комітет Комуністичної партії України (ЦК КПУ), м. Київ (1918-1991)»*, *«Колгоспна дослідна справа в УСРР/УРСР у 1934-1956 роках: збірник документів і матеріалів / НААН, ННСГБ, Інститут історії аграрної науки, освіти та техніки, 2016. 460 с.»* та ін.; Державний архів Одеської області – фонд 22 *«Результати агротехнічних досліджень на Одеському дослідному полі»* та ін.

У дисертаційній роботі також опрацьовано законодавчі, нормативно-правові акти України, накази і розпорядження Мінагрополітики України, НААН, інших міністерств і відомств, що стосуються сучасного стану розвитку сільськогосподарської дорадчої діяльності.

Використання різноманітних за своїми формами історичних джерел, здійснення їх порівняльного аналізу сприяло дослідженню історичного шляху становлення та розвитку сільськогосподарської дорадчої діяльності в Україні.

У підрозділі 1.3 *«Методологічні основи дослідження»* зазначено, що аналіз процесів організації дослідної справи, систем поширення сільськогосподарських знань та інформації, сільськогосподарського дорадництва здійснювався із залученням загальнонаукових, міждисциплінарних та спеціально-історичних

методів. Серед загальнонаукових у роботі в більшій мірі використано такі методи: історико-порівняльний, аналізу та синтезу, наукового узагальнення, логічний. З міждисциплінарних методів використано статистичний, бібліографічний, джерелознавчого та архівознавчого аналізу, термінології. Серед спеціально-історичних застосовано методи: історико-порівняльний, проблемно-хронологічний, персоніфікації. Дотримання методологічних принципів та використання наукових методів дозволили виконати історично-наукове дослідження таким, що відповідає об'єктивному змісту, ґрунтується на конкретних історичних подіях та тенденціях розвитку суспільства і науки.

У другому розділі **«Передумови становлення та розвитку сільськогосподарської дорадчої діяльності»** розглянуто елементи теорії агроконсалтингової діяльності, історію розвитку агроконсалтингової діяльності у світі, організацію дослідної справи та поширення сільськогосподарських знань на землях України за часів Російської імперії (1884–1917), за радянської доби (1918–1990), організацію поширення галузевих знань в Західній Україні у 30-х роках ХХ ст.

У підрозділі 2.1 *«Теорія і практика становлення та розвитку сільськогосподарської дорадчої діяльності»* розкрито внесок учених у розвиток систем поширення сільськогосподарських знань як елементів суспільної агрономії. Основи теорії суспільної агрономії закладені в наукових працях російських вчених-природознавців – професора О.Ф. Фортунатова та його учня В.В. Бажаєва ще у 80-х роках ХІХ ст., а в 1892 р. В.В. Докучаєвим запропоновано першу в Російській імперії модель організації дослідної справи. Запровадження на початку ХХ ст. суспільної агрономії дозволило деталізувати її у повітову, а згодом – ділянкову агрономію. Ці теоретичні розробки узагальнив у 1918 р. відомий вітчизняний вчений О.В. Чаянов, який узагальнивши вітчизняний і зарубіжний досвід діяльності консультантів у сільському господарстві запропонував застосувати ідеї суспільної агрономії для колективного господарювання. В опублікованій ним науковій праці *«Основні ідеї і методи роботи суспільної агрономії»* доведено, що сільськогосподарська дослідна справа як природознавча дисципліна, теоретичну основу якої формують результати фундаментальних і прикладних наукових досліджень, стала науковою основою становлення й розвитку сільськогосподарської дорадчої діяльності. І тільки за часів незалежної України, коли селянину в результаті реформ була надана свобода у виборі форм і методів господарювання на землі, стала практично можливою організація сільськогосподарської дорадчої діяльності. За змістом консультування розглянуто такі основні його напрями: технологічний; організаційний; економічний; юридичний; соціально-побутовий.

Проаналізовано 5 основних моделей розвитку консалтингової діяльності в країнах світу: державна університетська модель (США); державна міністерська модель (Канада, Литва, Польща); приватна модель (Великобританія, Франція, Данія); громадська модель (Перу, Зімбабве); змішана модель (Німеччина, Угорщина, Чехія, Україна).

Історичний досвід еволюції сільськогосподарського дорадництва в Україні свідчить про наявність передумов, необхідних для його успішного розвитку. Це,

передусім, розвиток сільськогосподарської дослідної справи, яка напрацьовує нові наукові знання, формує об'єкти для демонстрації наукових методів ведення сільськогосподарського виробництва та є джерельною базою для створення систем поширення сільськогосподарських знань. З розвитком дослідної справи на її основі формуються системи поширення сільськогосподарських знань та інформації, які в доступному для сільських господарів вигляді доводять їм нові сільськогосподарські знання та підвищують їхній освітній рівень. При цьому напрацьовуються комунікації вчених-дослідників із сільськими господарями, які, зрештою усвідомлюють необхідність співпраці та сприяють переведенню сільськогосподарського виробництва на наукові основи. Третьою необхідною умовою становлення сільськогосподарського дорадництва є свобода у виборі форм і методів господарювання на селі, відхід від командно-адміністративної системи управління та формування господаря на землі, здатного самостійно приймати управлінські рішення. Такі передумови створюють підґрунтя для визначення потреб у дорадчих послугах з боку фермерів та сільських жителів, активної і злагодженої науково-організаційної діяльності органів державного управління сільським господарством, аграрної науки та освіти, громадських організацій аграрної сфери для розробки методології та організації інфраструктури сільськогосподарської дорадчої діяльності.

У підрозділі 2.2 *«Історія розвитку та сучасний стан агроконсалтингової діяльності у світі»* висвітлено передумови, основні етапи розвитку та сучасний стан агроконсалтингової діяльності в США, Канаді, Великобританії, Німеччині та Польщі. У 1867 р. була здійснена перша практична спроба такої діяльності. Викладачі університетів почали читати відкриті лекції, тематика яких спочатку лекцій була різноманітною від соціальної проблематики й до питань літератури та мистецтва. Пізніше, наприкінці 90-х років XIX ст., під час читання лекцій у сільських районах країни почала переважати сільськогосподарська тематика. Рік 1867-й прийнято вважати роком зародження консалтингу, а Кембриджський університет – місцем його започаткування.

У кожній державі ця діяльність має певні особливості, що визначаються суспільно-політичним, соціально-економічним устроєм та менталітетом сільських господарів. Рівень розвитку консалтингових служб визначається, в першу чергу, потребами одержання консультаційних послуг, формами організації їх надання і фаховим рівнем консультаційних фірм.

У роботі розглянуто чотири етапи розвитку консалтингу в світі. Перший етап характеризується безсистемною просвітницькою діяльністю в ранній історичний період з метою запобігання загрозам епідемій, голоду тощо. Другий етап – це час зародження консалтингу в Європі (друга половина XIX ст., Англія), коли у ході промислової революції було відкрито перші фабрики, а конкуренція змусила підприємців удосконалювати технології та методи управління. Цьому етапу притаманне державне забезпечення просвітницької діяльності, зародження громадської агрономії. На третьому етапі, у 20-30 роках XX ст., після «великої депресії» консалтинг поширився на всі промислово розвинуті країни. Послугами його користувалися великі промислові та аграрні фірми. Започатковано

консультування державного та приватного сектору економіки, що відіграло велику роль під час Другої світової війни. Четвертий етап (II половина XX ст. – початок XXI ст.) – «золотий вік консалтингу», пов'язаний з післявоєнним розвитком та глобалізацією економіки, що підвищило його значення як елемента ринкової інфраструктури.

Беззаперечною умовою успішного розвитку системи сільськогосподарського дорадництва визнано участь держави у формуванні інфраструктури дорадчої діяльності та фінансову підтримку проектів, що стосуються загальнодержавних інтересів.

У підрозділі 2.3 *«Організація дослідної справи та поширення сільськогосподарської знань на території сучасної України за часів Російської імперії (1884–1917 рр.)»* розглянуто еволюцію становлення й розвитку сільськогосподарської дослідної справи і поширення галузевих знань на землях України за часів Російської імперії на прикладах Сумського та Одеського дослідних полів. Доведено, що при відмінностях у програмах досліджень, зумовлених різними ґрунтово-кліматичними умовами, сутність підходів до поширення сільськогосподарських знань є однаковою.

Одним із родоначальників сільськогосподарської дослідної справи та системи поширення сільськогосподарських знань у Російській імперії по праву вважається С.Л. Франкфурт (1866–1954) – розробник програми і схеми всіх польових дослідів Всеросійського товариства цукрозаводчиків (ВТЦ) із цукровим буряком, картоплею та зерновими культурами (1901–1918). Під його керівництвом за результатами багаторічних польових стаціонарних досліджень відпрацьовано оптимальну технологію вирощування цукрових буряків. Найоптимальнішою для цього формою стали публічні лекції та курси для сільських господарів, оскільки висвітлення накопичених знань на сторінках провідних галузевих видань виявилось недостатнім. Перші виступи на запрошення місцевих сільськогосподарських товариств розпочалися вже з 1902 р., а системно у вигляді тижневих курсів у Києві – від березня 1907 р. зі щорічним збільшенням контингенту слухачів.

У 80-х роках XIX ст. на території сучасної України Харківським товариством сільського господарства за активної участі А.Є. Зайкевича – автора першої методики проведення досліджень в агрономії (1892), були створені Полтавське дослідне поле (1884), Харківське, Деревчинське (1888) (Ямпільський повіт Подільської губернії), Херсонське (1889) дослідні поля, дослідне поле Імператорського товариства сільського господарства Півдня Росії в Одесі (1888), Сумське дослідне поле (1895) та ін. У 1900 р. було організовано Подільську (Вінницьку) мережу сільськогосподарських дослідних установ, у 1901 р. – Київську мережу. Згодом були засновані в 5 бурякосійних губерніях дослідні установи Київської мережі, а у 1912 р. для координації роботи Київської мережі дослідних закладів була утворена Миронівська дослідна станція (нині Миронівський інститут пшениці ім. В.М. Ремесла). У 1904 – 1905 рр. були організовані Верхньодніпровське дослідне поле (Катеринославська губернія), Сумська дослідна станція, Роменське дослідне поле (Полтавська губернія) та Харківська контрольно-насіннава станція.

Аналіз діяльності Сумського та Одеського дослідних полів свідчить, що за рахунок розширення кількості і площ дослідних полів (колективних дослідів) на поміщицьких та селянських земельних ділянках формувалися системи поширення сільськогосподарських знань, основною метою яких була наочна демонстрація досягнень сільськогосподарської науки.

У підрозділі 2.4 «*Поширення досягнень аграрної науки та передового досвіду за радянської доби (1918 –1990 рр.)*» здійснено аналіз стану поширення досягнень аграрної науки та передового досвіду за радянської доби з 1918 по 1990 р. Вже в перші роки діяльності Сільськогосподарського наукового Комітету України Міністерства Земельних Справ у його складі була створена Популяризаційна (педагогічна) секція, яку очолював відомий вчений К.І. Осьмак. Серед перших інститутів, організованих при СГНКУ, був Інститут популяризації новітніх успіхів сільськогосподарського знання ім. В. Огієвського на чолі з К.І. Осьмаком. Згідно зі Статутом його утворено для «... ознайомлення спеціалістів і взагалі осіб, які цікавляться сільським господарством з новими здобутками в усіх галузях сільського господарства». Науково-організаційна робота СГНКУ дозволила розгорнути мережу експериментальної бази у вигляді Центральних станцій та інститутів, які координували діяльність науково-дослідних установ своїх регіонів. З метою наближення науково-організаційної роботи до потреб регіонів у 1921 р. створено 4 філії СГНКУ: Волинську, Київську, Подільську та Уманську.

У 1927 р. «...для ув'язки практичної роботи Народнього Комісаріату Земельних Справ з досягненням сільсько-господарської науки та для наукової консультації оперативних органів НКЗС, з метою наукового обґрунтування практичних заходів НКЗС до розвитку й піднесення сільського господарства УСРР, утворюється при Колегії НКЗС Науково-Консультаційна Рада».

Рада опікувалась більшою мірою проблемами підвищення врожайності, індустріалізації сільського господарства, Дніпрельстану, землевпорядкування, підвищення продуктивності скотарства, видавничою справою, зокрема, напрямками публікацій журналу «Вісник сільськогосподарської науки та дослідної справи». Натомість активну пропаганду досягнень аграрної науки та передового досвіду здійснювала громадська організація – Українське Сільськогосподарське Наукове Товариство, яке очолював професор А.М. Сліпанський. Воно об'єднувало працівників усіх галузей сільськогосподарської науки.

Постановою ЦК ВКП(б) СРСР від 5 жовтня 1936 р. у м. Києві засновано Всесоюзний науково-дослідний інститут наукових методів посіву, який фактично забезпечував координацію роботи розгалуженої мережі хат-лабораторій. Уже в 1935 –1937 рр. завдяки впроваджувальній діяльності установ аграрної науки і хат-лабораторій суттєво підвищилась продуктивність галузі рослинництва.

Після російсько-німецької війни на зміну хатам-лабораторіям почали створюватись у кожному адміністративному районі областей України будинки сільськогосподарської культури (агрикультури) як провідники колгоспної дослідної справи. Ця ініціатива, підтримана першим секретарем республіканської партійної організації М.С. Хрущовим, набула великого розмаху. Як наслідок, у 1954 р. на території України було створено і функціонувало понад тисячу будинків

агрикультури. На відміну від хат-лабораторій їх будували за типовими проектами – вони мали актові зали, лабораторії для оцінки якості насіння, кімнату-музей, бібліотеку-читальню, краще облаштовувались вимірювальними приладами. Для випробування нових селекційних досягнень, технологічних рішень аграрної науки та їх широкої пропаганди будинкам агрикультури місцева влада виділяла присадибні ділянки сільськогосподарських угідь площею 1,5 – 2 гектари.

У грудні 1987 р. Держагропромом СРСР за погодженням з ВАСГНІЛ було затверджене Положення про Центр наукового забезпечення агропромислового комплексу союзної, автономної республіки, краю, області. Мета створення центрів полягала в практичній реалізації наукового забезпечення колгоспів, радгоспів, переробних підприємств, інтеграції науки з виробництвом, широкому впровадженню наукових досягнень у практику. Згідно з Положенням до складу центру входили незалежно від відомчої підпорядкованості науково-дослідні установи, навчальні заклади, проектні, конструкторські, технологічні організації та служби науково-технічної інформації.

За радянської доби аграрною наукою розвинута сільськогосподарська дослідна справа, на належному науковому рівні працювала система підвищення рівня знань сільськогосподарських працівників, система сільськогосподарських видань, система науково-технічної інформації. Негативний вплив на розвиток аграрної науки мала надмірна марксистсько-ленінська ідеологізація суспільства, що часто ставало причиною змін організаційно-правових форм, упереджених оцінок досягнень у науковій сфері.

У підрозділі 2.5 «*Організація поширення галузевих знань в Західній Україні (30-ті роки ХХ ст.)*» висвітлено питання становлення процесів поширення сільськогосподарських знань на західноукраїнських землях у 30-х роках ХХ ст. на прикладі діяльності Крайового товариства «Сільський господар». Досліджено питання запровадження суспільної агрономії в Галичині – громадянського руху на селі, який набув великого розмаху на територіях сучасних Львівської, Тернопільської, Івано-Франківської та Волинської областей. Історичний досвід реформ на селі свідчить, що важливою їх складовою є «теорія суспільної (громадської) агрономії», коли через систему поширення знань про наукові основи ведення сільськогосподарського виробництва селяни активно долучаються до застосування нових сортів сільськогосподарських культур, порід тварин, технологій виробництва, зберігання та переробки сільськогосподарської продукції, і стають активними учасниками процесів інноваційних перетворень на селі. У Галичині, за відсутності дослідних полів і станцій в 30-х роках ХХ ст., ентузіасти сільського розвитку на чолі з авторитетним ученим Є.В. Храпливим впроваджували нові сільськогосподарські знання методами суспільної агрономії – передачі нових знань і впровадження їх безпосередньо в селянські господарства. Основне завдання «Сільського господаря» полягало у теоретичній і практичній підготовці селянства до більш продуктивної праці в сільському господарстві та кооперації. Це завдання поставив перед собою Є.В. Храпливий і реалізував його, організувавши в 1932 р. хліборобське навчання молоді. У 30-х роках ХХ ст. в Західній Україні на практиці

доведено, що розвиток селянських господарств має базуватися на наукових знаннях та новітніх системах їх поширення.

У третьому розділі **«Науково-організаційні та правові аспекти розбудови сільськогосподарського дорадництва в незалежній Україні (1991-2018 рр.)»** висвітлено підготовку, громадське обговорення та прийняття в незалежній Україні (1991–2012) низки законодавчих та нормативно-правових актів, що стосуються сільськогосподарського дорадництва, проаналізована участь у цій роботі Мінагрополітики України та Національної асоціації сільськогосподарських дорадчих служб України (НАСДСУ), науково-організаційна діяльність Національної академії аграрних наук України (НААН) та закладів аграрної освіти з розвитку науково-організаційних основ сільськогосподарського дорадництва.

У підрозділі 3.1 *«Розбудова правових основ сільськогосподарського дорадництва (1991-2012 рр.)»* встановлено, що державою, аграрною наукою та освітою, громадськими організаціями аграрного профілю було створене правове поле системи сільськогосподарського дорадництва для повноцінного функціонування сільськогосподарських дорадчих служб різних організаційно-правових форм (громадських організацій, товариств з обмеженою відповідальністю, інших форм господарських товариств).

Першою спробою визначити цілі та завдання, особливості діяльності сільськогосподарського дорадництва була Концепція становлення і розвитку сільськогосподарських дорадчих служб в Україні, затверджена спільним наказом Мінагрополітики України, УААН та Національним аграрним університетом від 25 квітня 2001 р. № 114/36/165 *«Про становлення і розвиток мережі сільськогосподарських дорадчих служб в Україні»*.

У 2004 р. Верховною Радою України прийнятий внесений народними депутатами України М.В. Зубцем, І.Ф. Томичем та М.В. Гладієм Закон України *«Про сільськогосподарську дорадчу діяльність»*. Законом передбачена державна підтримка дорадчої діяльності, формування та ведення Міністерством аграрної політики України Реєстрів сільськогосподарських дорадників і дорадчих служб, порядок здійснення професійної підготовки дорадників та експертів-дорадників.

Постановою Кабінету Міністрів України від 11 липня 2007 р. № 927 затверджена Державна цільова програма сільськогосподарської дорадчої діяльності на період до 2009 року. Продовженням державної підтримки сільськогосподарського дорадництва було розпорядження Кабінету Міністрів України від 31 жовтня 2011 р. 1098-р *«Про схвалення Концепції формування державної системи сільськогосподарського дорадництва»*, яким запропоновано сформулювати ефективну державну систему сільськогосподарської дорадчої діяльності як дієвого інструменту впровадження державної аграрної політики, забезпечення інноваційного розвитку сільського господарства та сільських територій, подолання бідності на селі.

У підрозділі 3.2 *«Діяльність Мінагрополітики України та НАСДСУ з розвитку сільськогосподарського дорадництва»* висвітлена активна діяльність профільного міністерства, науковців і освітян, фахових громадських організацій з розвитку сільськогосподарського дорадництва. Прийняття Закону України *«Про*

сільськогосподарську дорадчу діяльність» та підзаконних нормативно-правових актів на його виконання надало можливість сільськогосподарським дорадчим службам, здійснюючи надання дорадчих послуг сільськогосподарським товаровиробникам та сільському населенню, цивілізовано працювати в правовому полі держави. Динаміка розвитку інфраструктури сільськогосподарського дорадництва така: у 2001 р. функціонувало 10 юридичних осіб сільськогосподарських дорадчих служб, у 2003 р. функціонувало 27, а в 2010 р. – 71 сільськогосподарська дорадча служба.

З метою формування на державному рівні професійного осередку з питань становлення та розвитку методології, нормативно-правового, кадрового забезпечення сільськогосподарської дорадчої діяльності, підтримки послідовного зростання ролі та значення регіональних сільськогосподарських дорадчих служб за ініціативи 27 обласних сільськогосподарських дорадчих служб установчими зборами 11 березня 2003 р. була створена Всеукраїнська громадська організація «Національна асоціація сільськогосподарських дорадчих служб України» (НАСДСУ), яка стала центром організації сільськогосподарського дорадництва в Україні, й затверджено її статут.

До Асоціації увійшли 27 сільськогосподарських дорадчих служб із 21 області та АР Крим, зокрема: Вінницький обласний центр дорадництва (Вінницького державного аграрного університету), Донецька сільська дорадча служба, Київська обласна аграрна дорадча служба, Західно-Український центр фермерства (м. Заліщики Тернопільської області), Кримський державний аграрний навчально-консультаційний центр та ін. Фактично, в Асоціації були представлені всі регіони України. Таким чином, виконавчий апарат Асоціації при розробленні методичних матеріалів, нормативних актів мав можливість враховувати регіональні особливості форм і способів ведення агропромислового виробництва та ментальні властивості селян. Станом на 2010 р. у всіх областях України були організовані та функціонували обласні (районні) сільськогосподарські дорадчі служби.

У підрозділі 3.3 «Внесок аграрної науки та освіти у розвиток сільськогосподарського дорадництва (1991-2018 рр.)» доведено, що спільними зусиллями науковці та освітяни заклали методологічні, науково-організаційні основи розвитку сучасного сільськогосподарського дорадництва. У 1998 р. для більш дієвого впливу аграрної науки на розвиток галузі спільним наказом Міністерства агропромислового комплексу України (Мінагропрому) і УААН від 9.01.1998 р. № 6/5 «Про вдосконалення наукового забезпечення агропромислового виробництва на регіональному рівні» створені центри наукового забезпечення агропромислового виробництва АР Крим та областей України.

Пропаганда досягнень аграрної науки здійснювалася переважно шляхом організації науково-технологічних полігонів, проведення Днів поля, організації показових ферм в науково-дослідних установах, у державних дослідних та базових господарствах.

На базі наукових установ та освітніх закладів аграрного профілю формувалася методологія сільськогосподарської дорадчої діяльності, здійснювалася підготовка дорадників та експертів-дорадників, підготовка фахівців з дорадництва на

відповідних кафедрах аграрних університетів. Науковими установами УААН здійснювалася широка низка заходів з розбудови технологічного дорадництва.

Таблиця 1

Динаміка зростання науково-консультаційної активності регіональних центрів наукового забезпечення АПВ

Проведено заходів	1998 – 2000 рр.	2001 – 2005 рр.	2006 – 2010 рр.
Виставок, ярмарків, аукціонів	1281	2218	2619
Днів поля	889	1648	1535
Круглих столів	632	1846	2629
Конференцій, семінарів, нарад	3725	6437	6271
Виступів на радіо, телебаченні	1988	4040	4662
Видано рекомендацій, буклетів, інформлістів	4292	8989	14373
Опубліковано статей	3152	17751	29155

Джерело: річні звіти про діяльність НААН (1998 –2010 рр.)

Науково-консультаційний супровід трансферу інновацій у 2006-2010 рр. був спрямований на прискорення розповсюдження інноваційних розробок, організацію допомоги сільськогосподарським товаровиробникам у задоволенні їхніх потреб з питань прибуткового господарювання через запровадження новітніх технологій, навчання, інформування та консультаційну допомогу у впровадженні нововведень. Центрами було організовано та проведено 1535 Днів поля, 2629 «круглих столів», понад 6 тис. конференцій, семінарів та нарад.

Особливого значення набули Дні поля, які організовувались на базі головних установ регіональних центрів наукового забезпечення АПВ та проводилися за підтримки облдержадміністрацій кілька разів на рік і стали надійним інструментом пропаганди досягнень аграрної науки. Щорічно протягом 2006-2010 рр. за осінньо-зимовий період системою навчання та підвищення кваліфікації сільськогосподарських працівників за організації та практичної участі науковців центрів охоплювалось близько 60 тис. фахівців агропромислової сфери.

У підрозділі 3.4 «Основні напрями подальшого розвитку сільськогосподарського дорадництва в Україні» запропонована перспективна організаційна модель сільськогосподарської дорадчої діяльності в Україні. Майбутня система сільськогосподарського дорадництва повинна допомогти сільськогосподарським товаровиробникам отримувати більше актуальної інформації з питань виробництва, заготівлі, збуту сільськогосподарської продукції, управління бізнесом, права, екології, безпеки продуктів харчування, облаштування інфраструктури територіальних громад та ін. За умов децентралізації владних повноважень роль дорадництва буде зростати.

Перспективна організаційна модель сільськогосподарського дорадництва в Україні

Рівні організації	Складові системи			
	Державна	Науково-освітня	Громадська	Приватна
Загально-державний	Національний центр сільськогосподарського дорадництва	Науково-консультаційні центри НДУ НААН	Національна асоціація с.-г. дорадчих служб України	Дорадчі служби у формі ТОВ, приватних підприємств
Регіональний (обласний, міжрайонний)	Обласні дорадчі служби при облдержадміністраціях	Науково-консультаційні підрозділи НДУ НААН регіонального рівня. Інформаційно-консультаційні та навчальні центри аграрних університетів	Дорадчі служби у формах ТОВ, громадських організацій, обслуговуючих кооперативів, споживчих товариств	
Місцевий (районний, селищний)	Районні відділи ОДС при райдержадміністраціях	Інформаційно-консультаційні відділи коледжів, технікумів	Консультаційні і освітні пункти	Бізнес-центри. Консалтингові фірми. Приватні консультанти

Для аграрної науки перспективними напрямками дорадчої діяльності з питань інноваційного розвитку агропромислового виробництва мають бути дорадчі послуги з поширення новацій і впровадження нововведень у фермерських та особистих селянських господарствах, сільськогосподарських підприємствах, інших суб'єктах сільськогосподарського бізнесу та сільських громадах, а також вивчення їх потреб в інноваціях.

У системі аграрної освіти суб'єкти дорадчої діяльності мають здійснювати практичне навчання і підвищення кваліфікації працівників сільського господарства та сільського населення в місцях їх роботи та проживання, а також вивчати їхні потреби для формування аграрній освіті замовлень з підготовки кадрів для сільського господарства.

Основними напрямками державної політики підтримки розвитку сільськогосподарської дорадчої діяльності мають бути: створення сприятливого правового поля для забезпечення функціонування мережі дорадчих служб та формування економічних стимулів для її розвитку; організаційна допомога фізичним та юридичним особам, що мають намір вести дорадчу діяльність; наукове забезпечення сільськогосподарської дорадчої діяльності; формування дієздатної мережі дорадчих служб та ринкової системи розповсюдження

сільськогосподарських знань, технологій та інформації; кадрове забезпечення суб'єктів дорадчої діяльності; соціальний захист суб'єктів дорадчої діяльності.

Дисертантом запропоновано на законодавчому рівні прийняти стратегію розвитку сільськогосподарської дорадчої діяльності в Україні на 10-15 років, в якій визначити основні напрями подальшого розвитку дорадництва, механізми державного регулювання і сприяти виконанню її положень.

ВИСНОВКИ

1. Проведений аналіз ступеня вивчення проблеми еволюції сільськогосподарського дорадництва виявив відсутність комплексних історико-наукових досліджень, які б у часовому вимірі системно відображали наукове бачення цієї проблеми й узагальнювали та адаптували для умов України зарубіжний досвід розбудови систем агроконсалтингової діяльності. У результаті вивчення історичної літератури з питань науково-організаційного забезпечення розвитку сільського господарства встановлено, що в опублікованих працях недостатньо комплексно висвітлені теорія і практика організації системи поширення сільськогосподарських знань та сільськогосподарської дорадчої діяльності в Україні, що свідчить про актуальність дослідження її науково-організаційних основ становлення й розвитку. Джерельна база, репрезентована фондами вітчизняних архівів, сприяла розкриттю предмета дослідження. Застосування сучасних методів історичної науки дозволило об'єктивно і комплексно висвітлити передумови та науково-організаційні основи становлення й розвитку сільськогосподарської дорадчої діяльності.

2. З'ясовано, що сільськогосподарська дослідна справа, як природознавча дисципліна, теоретичну основу якої формують результати фундаментальних і прикладних наукових досліджень, стала науковою основою становлення і розвитку сільськогосподарської дорадчої діяльності. Виділено три періоди наукових пошуків історичного спрямування стосовно проблем організації сільськогосподарської дослідної справи, поширення сільськогосподарських знань та організації системи сільськогосподарського дорадництва на українських землях. Перший період охоплює праці відомих учених з питань дослідної справи та поширення сільськогосподарських знань як складової польових досліджень, що були опубліковані в другій половині XIX ст. і до більшовицького перевороту 1917 р. Другий період об'єднує наукові дослідження з питань поширення передового досвіду та науково-технічної інформації за радянської доби – в період так званої планової економіки. Третій період охоплює наукові дослідження з питань організації сільськогосподарського дорадництва як окремого виду економічної діяльності в незалежній Україні – з 1991 р. і донині. Витоками сільськогосподарського дорадництва слугували наукові праці і практична діяльність видатних діячів галузевої дослідної справи на українських землях часів Російської імперії кінця XIX – початку XX ст., продовженням і невід'ємною частиною якої стала низка консультаційно-освітніх центрів, які здійснювали перші спроби надання відповідних послуг на початку XX ст.

3. Проведений аналіз становлення систем аграрного консалтингу в країнах з розвинутою ринковою економікою, вивчений світовий та вітчизняний досвід теорії і

практики агроконсалтингової діяльності дають підстави вважати, що сільськогосподарська дорадча діяльність як з'єднувальна ланка між сільськогосподарськими товаровиробниками, сільськими громадами і наукою, освітою, органами державного управління сільським господарством є перспективним видом економічної діяльності в Україні, особливо в умовах децентралізації владних повноважень та євроінтеграції.

4. Заходи з поширення сільськогосподарських знань та інформації проводились на практичних показах результатів ведення «культурного землеробства» – на дослідних полях та в кращих селянських господарствах. Ці центри стали основою системи поширення сільськогосподарських знань та інформації, яка в регіонах набувала різних форм – у Галичині це форми «суспільної агрономії», на Сумщині – форми агітації за підвищення врожайності сільськогосподарських культур та продуктивності сільськогосподарських тварин, на Одещині – за культуру землеробства: збереження вологості ґрунту, боротьбу з посухами, адаптацію сільськогосподарських культур до несприятливих ґрунтово-кліматичних умов.

5. Встановлено, що за радянської доби в історії України відбулися докорінні зміни в підходах до форм організації ведення сільського господарства. На зміну приватним господарям прийшли радгоспи і колгоспи, інші форми колективної праці. Система наукових установ аграрної сфери продовжувала галузеву дослідну справу, постійно видозмінюючись за настановами партійної номенклатури. З метою прискореного впровадження досягнень аграрної науки у виробництво в кожному господарстві стали створюватися хати-лабораторії, а згодом на зміну їм прийшли районні та обласні «будинки агрикультури». Набула широкої практики система поширення досягнень аграрної науки та передового досвіду. Проте колективна власність на землю та майно позбавила селян можливості приймати самостійні рішення щодо форм і методів господарювання, а відтак сільськогосподарська дорадча діяльність не набула розвитку.

6. Встановлено, що завдяки ініціативам органів державного управління сільським господарством, аграрної науки та освіти, регіональних центрів наукового забезпечення агропромислового виробництва, громадських організацій аграрного профілю, при підтримці депутатського корпусу Верховної Ради України в період 1998 – 2006 рр. відбулося становлення сільськогосподарської дорадчої діяльності як самостійного виду економічної діяльності в аграрній сфері економіки України. Українською академією аграрних наук, Національним аграрним університетом, Національною асоціацією сільськогосподарських дорадчих служб України, Асоціацією фермерів України сформовано методологічні, законодавчі, нормативно-правові, організаційні основи сільськогосподарської дорадчої діяльності та започатковано розбудову інфраструктури дорадчих служб.

7. Доведено, що в досліджувані роки регіональні центри наукового забезпечення агропромислового виробництва, що функціонували на базі регіональних науково-дослідних установ НААН, фактично започаткували державну систему надання науково-консультаційних та інформаційних послуг сільськогосподарським товаровиробникам з технологічних питань, яка в процесі

формування доповнилась юридичними, економічними, екологічними напрямками. Освітню складову формування сільськогосподарського дорадництва в Україні забезпечили вищі навчальні заклади аграрної освіти на чолі з Національним університетом біоресурсів і природокористування України.

8. Запропоновано основні напрями подальшого розвитку сільськогосподарської дорадчої діяльності в Україні сприятимуть удосконаленню сільськогосподарської дорадчої діяльності як каталізатора інноваційно-інвестиційного розвитку сільського господарства.

СПИСОК ОПУБЛІКОВАНИХ ПРАЦЬ ЗА ТЕМОЮ ДИСЕРТАЦІЇ

Статті у наукових фахових виданнях

1. Белова О. І. Національний досвід функціонування дорадчих служб та законодавче врегулювання сільськогосподарської дорадчої діяльності. *Історія науки і біографістика: електрон. наук. фах. вид.* 2016. Вип. 4. Режим доступу: <http://inb.dnsgb.com.ua/2016-4/02.pdf>. Заголовок з екрану.

2. Белова О. І. Науково-консультаційна діяльність регіональних центрів наукового забезпечення агропромислового виробництва та її вплив на формування сільськогосподарського дорадництва (1998–2010 рр.). *Вісник аграрної історії.* 2016. Вип. 16-17. С. 282–290.

3. Белова О. І. Сумське дослідне поле: еволюція становлення (1905–1928) *Переяславський літопис: зб. наук. статей.* Вип. 11. Переяслав-Хмельницький. 2017. С. 106–111.

4. Белова О. І. Євген Храпливий – фундатор теорії суспільної агрономії в Галичині (1899–1949 рр.). *Емінак.* 2017. Вип. № 2 (18) (квітень-червень). Т. 1. С. 135–140.

5. Белова О. І. Історична ретроспектива розвитку сільськогосподарського консультування в Україні (1995–2015 рр.). *Історія науки й техніки: зб. наук. пр.* 2018. Вип. 11 (2017). С. 116-125.

6. Белова О. І. Вклад академіка Ротмістрова В.Г. в становлення та розвиток Одеського дослідного поля (1894–1917 рр.). *Вісник аграрної історії.* 2017. Вип. 19-20. С. 222–230.

Статті у зарубіжних виданнях

7. Белова О.И. Интеграция аграрной науки Украины в европейское исследовательское пространство. *Молодой ученый: международ. науч. журн.* Казань: ООО «Издательство Молодой ученый». 2017. № 21. С. 369-372.

8. Olga Belova. Зародження сільськогосподарського дорадництва в Західній Україні: історіографія 1899–1944. *Współpraca Europejska Podejście Naukowe & Zastosowane Technologie.* Warszawa. 2018. № 3 (34) 2018. P. 31-41.

Опубліковані праці апробаційного характеру

9. Ольга Белова. Фахове навчання сільської молоді для потреб суспільної агрономії Галичини (1930–1944). *Дев'ять наукових читання, присвячені діяльності Олександра Парфенійовича Бородіна (1848–1898), 14 жовт. 2013 р.* Київ, 2013. С. 45–48.

10. Белова О. І. Інформаційний консалтинг: передумови та історія розвитку. *Історія освіти, науки і техніки в Україні : матеріали XII Всеукр. конф. молодих учених та спеціалістів, 19 трав. 2017 р.* Київ, 2017. С. 143-145.

11. Белова О. І. «Академік В.Г. Ротмістров (1866–1941 рр.) – фундатор сільськогосподарської дослідної справи на Півдні України». *Тринадцяті наукові читання, присвячені діяльності Олександра Парфенійовича Бородіна (1848–1898), 16 листоп. 2017 р.* Київ: ТАЛКОМ, 2017. С. 66–69.

12. Белова О. І. Внесок академіка М.В. Зубця у розвиток теорії і практики поширення сільськогосподарських знань (1997–2013). *Історія освіти, науки і техніки в Україні: матеріали XIII Всеукр. конф. молодих учених та спеціалістів, 18 трав. 2018 р.* Київ : Нац. акад. аграр. наук України ; Нац. наук. с.-г. б-ка НААН ; 2018. С. 13–17.

Наукові праці, які додатково відображають результати дисертації

13. Белова О. І. Проблеми та перспективи розвитку сільськогосподарського дорадництва в Україні. *Вісник Степу: наук. зб.* 2017. Вип. 14. С. 19–24.

14. Каталог інноваційних розробок НААН, рекомендованих для впровадження в агропромислове виробництво / Я. М. Гадзало, А. В. Балян, В. А. Вергунов, І. М. Криворучко, Л. В. Лук'янчук, Ю. М. Носенко, К. І. Шейко, О. І. Белова; за ред. акад. НААН Я. М. Гадзала. Київ : Аграр. наука, 2018. 228 с. (дисертантом підготовлений розділ II «Рослинництво»).

АНОТАЦІЯ

Белова О.І. Науково-організаційні основи становлення та розвитку сільськогосподарської дорадчої діяльності в Україні (80-ті роки ХІХ – початок ХХІ століть). – Рукопис.

Дисертація на здобуття наукового ступеня кандидата історичних наук за спеціальністю 07.00.07 – історія науки й техніки. – Національна наукова сільськогосподарська бібліотека НААН, Київ, 2019.

Дисертаційна робота є комплексним науково-історичним дослідженням, у якому на основі використання широкої джерельної бази і новітніх методологічних підходів проаналізовано особливості науково-організаційних основ становлення та розвитку сільськогосподарської дорадчої діяльності в Україні, які сформувалися під впливом суспільно-політичних, соціально-економічних і науково-методологічних факторів. Проаналізовано в історичному контексті розвиток сільськогосподарської дослідної справи на території сучасної України, як основи для формування системи поширення сільськогосподарських знань та інформації, вивчені наукові праці вчених, що здійснили вплив на формування системи сільськогосподарського дорадництва від зародження дослідних полів, становлення систем поширення сільськогосподарських знань до сучасності. Узагальнено характерні ознаки основних періодів еволюційного розвитку сільськогосподарського дорадництва – становлення сільськогосподарської дослідної справи на території сучасної України за часів Російської імперії; організації системи поширення досягнень аграрної науки та передового досвіду за радянської доби; становлення та розвитку системи сільськогосподарського дорадництва в незалежній Україні.

У дисертації на основі історичного аналізу еволюції становлення і розвитку систем поширення нових сільськогосподарських знань та інформації в Україні і світі, вивчення основних принципів організації такої діяльності, її взаємодії з аграрним бізнесом, владою, наукою та освітою висвітлено теорію і практику сільськогосподарської дорадчої діяльності в незалежній Україні. Охарактеризовано провідну роль Національної академії аграрних наук України, навчальних закладів аграрної освіти і видатних вітчизняних учених в розвитку сільськогосподарської дорадчої діяльності.

Ключові слова: сільськогосподарська дорадча діяльність, суспільна агрономія, дослідна справа, дослідне поле, дорадчі служби, дорадник, експерт-дорадник, науково-консультаційне обслуговування.

АННОТАЦІЯ

Белова О.И. Научно-организационные основы становления и развития сельскохозяйственной консультационной деятельности в Украине (80-е годы XIX - начало XXI столетий). - Рукопись.

Диссертация на соискание учёной степени кандидата исторических наук по специальности 07.00.07 – история науки и техники. – Национальная научная сельскохозяйственная библиотека НААН, Киев, 2019.

В диссертации исследованы актуальные проблемы научно-организационных основ развития сельскохозяйственной консультационной деятельности в Украине. Изучена историография проблемы становления и развития системы распространения сельскохозяйственных знаний как составляющей сельскохозяйственного опытного дела на территории современной Украины.

На примерах деятельности Сумского и Одесского опытных полей исследовано сельскохозяйственное опытное дело как научная база для организации сельскохозяйственного консультирования. Опытное дело активно развивалось с 1884 г. по 1917 г., в советское время было дополнено колхозно-совхозной системой распространения научных знаний и передового опыта, а в независимой Украине получило продолжение организацией системы сельскохозяйственной консультационной деятельности.

Использованные в исследовании научные труды ученых прошлого – В.В. Докучаева, П.В. Будрина, В.В. Винера, М.И. Вавилова, М.М. Вольфа, Б.К. Энкена, А.Е. Зайкевича, Н.К. Недокучаева, В.Г. Ротмистрова, Д.М. Прянишникова, В.И. Сазанова, В.В. Таланова, А.В. Чайнова и других исследователей являются теоретико-методологической основой эволюции сельскохозяйственного опытного дела и систем распространения сельскохозяйственных научных знаний на территории современной Украины.

Всесторонне проанализированы 3 периода эволюции научно-организационных основ развития сельскохозяйственного консультирования в Украине: I период - становление сельскохозяйственного опытного дела на территории современной Украины во времена господства Российской империи; II период - организация системы распространения достижений аграрной науки и передового опыта на территории современной Украины в советское время;

III период - становление и развитие системы сельскохозяйственного консультирования в независимой Украине.

Проведен анализ деятельности современных консультационных служб развитых стран мира. Предложена модель и основные направления развития сельскохозяйственного консультирования в Украине.

Определено, что технологическое направление в сельскохозяйственном консультировании базируется на результатах исследовательской деятельности аграрной науки и образования.

На примере деятельности Краевого общества «Сельский хозяин» освещена эволюция развития общественной агрономии в Галичине в 30-х годах XX в.

Проведен анализ состояния функционирования сельскохозяйственных консультационных служб в Украине, выявлены причины, сдерживающие их развитие. Предложены первоочередные меры, направленные на ускорение развития системы сельскохозяйственного консультирования, реализация которых будет способствовать повышению эффективности сельского хозяйства, прежде всего, мелких и средних сельхозпредприятий.

Установлено, что научной базой для организации сельскохозяйственной консультационной деятельности послужило сельскохозяйственное опытное дело, которое было продолжением фундаментальных и прикладных научных исследований учреждений аграрной науки. И только во времена независимой Украины, когда крестьянину в результате реформ была предоставлена свобода в выборе форм и методов хозяйствования на земле, стала возможной организация сельскохозяйственной консультационной деятельности.

Ретроспективный взгляд в прошлое относительно организации распространения сельскохозяйственных знаний и информации, анализ деятельности различных организационно-правовых форм областных сельскохозяйственных консультационных служб, сущность государственной поддержки сельскохозяйственной консультационной деятельности, влияние отечественной аграрной науки и образования на развитие консультирования в независимой Украине, исследованные в работе, способствуют наполнению содержанием, развитию форм предоставления консультационных услуг и улучшению понимания обществом системы сельскохозяйственного консультирования.

Ключевые слова: сельскохозяйственная консультационная деятельность, общественная агрономия, опытное дело, опытное поле, консультационные службы, консультант, эксперт-консультант, научно-консультационное обслуживание.

ANNOTATION

Belova O.I. Scientific and organizational basis for the formation and development of agricultural consulting activities in Ukraine (80s XIX - early XXI centuries). - Manuscript.

The dissertation for the degree of the candidate of historical sciences in the specialty 07.00.07 – history of science and technique. – National Scientific Agricultural Library of the National Academy of Agrarian Sciences of Ukraine. – Kyiv, 2019.

The dissertation is a complex scientific-historical research, in which, based on the use of a wide source base and the latest methodological approaches, the peculiarities of the

scientific and organizational foundations of the formation and development of agricultural advisory activity in Ukraine, which were formed under the influence of socio-political, socio-economic and scientific - methodological factors.

Analyzed in the historical context the development of agricultural research in the territory of modern Ukraine as the basis for the formation of the system of distribution of agricultural knowledge and information, the scientific works of scientists have been studied, which have influenced the formation of a system of agricultural advisory services from the origin of experimental fields, the formation of systems for the spread of agricultural knowledge to the present day. The characteristic features of the main periods of evolutionary development of agricultural advisory work are summarized: the formation of agricultural research in the territory of modern Ukraine during the reign of the Russian Empire; organization of the system of dissemination of the achievements of agrarian science and best practices in the Soviet era; formation and development of a system of agricultural advisory services in independent Ukraine.

The dissertation is based on the historical analysis of the evolution of the formation and development of systems for the dissemination of new agricultural knowledge and information in Ukraine and in the world, the study of the basic principles of the organization of such activities, its interaction with agrarian business, government, science and education, the theory and practice of agricultural advisory activity in the independent Ukraine. The leading role of the National Academy of Agrarian Sciences of Ukraine, educational institutions of agrarian education and prominent Ukrainian scientists in the development of agricultural advisory activity was characterized.

Key words: agricultural advisory activity, social agronomy, research, field research, advisory services, advisor, expert advisor, scientific and consulting service.